

Kulttuuriset odotukset äitiyden rakentajina

Kristiina Berg: *VTT, vt. erityisosaajatyöntekijä, Ulkomaalaistoimisto, Turku*
kristiina.berg@turku.fi

Janus vol. 17 (2) 2009, 170–175

Äitiys ei ole vain henkilökohtainen suhde lapseen, vaan rakentuu suhteessa yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin odotuksiin, jotka määrittävät ja ylläpitävät käsityksiämme hyvästä ja oikeanlaisesta äidistä. Käsityksemme hyvästä äitiydestä on sekä kulttuurisesti että historiallisesti ehdollista. Hyvän äitiyden odotuksia tuotetaan eri alojen ammatillisissa, poliittisissa ja uskonnollisissa diskursseissa sekä muissa, mitä moninaisimmissa kirjallisissa ja kuvallisissa käytännöissä. Osa nykyisistä äitiyttä koskevista käsityksistä ammentaa edelleen voimansa myyttisistä ja ikaikaisista merkityksistä. Uusia äitiyden trendejä ja malleja tuotetaan puolestaan jatkuvasti mediassa. Hyvän ja huonon äitiyden tuottamiseen osallistuvat myös äidit itse esimerkiksi suosittujen Internet-keskusteluryhmien kautta.

Yhteiskunnalliset ja kulttuuriset odotukset rajaavat äitinä oloa ja voivat merkitä äitiyden kokemista ongelmallisena ja ristiriitaisena ilman, että äitiydessä sinänsä olisi pulmia. Kulttuuristen odotusten ja äitien arkikokemusten vastaamattomuus johtaa herkästi riittämättömyyden, syyllisyyden ja epävarmuuden tunteisiin. Kulttuurisiin odotuksiin suhteutuva onnistuminen tai epäonnistuminen äitinä toimii sekä ihmisarvon että naiseuden mittana (Granfelt 1998; Väyrynen 2006).

Pohdin puheenvuorossani¹ joitakin nykyistä äitiyttä koskevia odotuksia ja niihin liittyviä ristiriitoja. Lisäksi tarkastelen lyhyesti väitöskirjatutkimukseni (Berg 2008) tulosten herättämiä

kysymyksiä siitä, mitä kulloinkin pidämme hyvänä tai riittämättömänä äitiytenä.

Nykyäitiyden suorittaminen

Nykyäitiys ei ole enää vahvasti perinteiden ohjaamaa, eikä hyvälle äitiydelle ole olemassa yksiselitteisiä kriteerejä. Monenlaiset äitiyden toteuttamisen tavat ovat siten ainakin periaatteessa mahdollisia. Toisaalta mahdollisuuksien kirjo sekä jatkuvasti lisääntynyt asiantuntijatieto tekevät äitiydestä yhä haastavampaa ja ristiriitaisempaa. Yhtenä nykyäitiyden vahvana odotuksena voikin pitää tarjolla olevan tiedon hyväksikäyttöä sekä jatkuvaa moraalista itsetarkkailua. Äitien tulee etsiä mahdollisimman ”hyvää äitiyttä”, joka takaa mahdollisimman ”hyvän lapsuuden” (Beck-Gernsheim 1996; Elvin-Novak ja Thomsson 2001).

Hyvä äitiys ei kuitenkaan ole vain lapsen hyvinvoinnista vastaamista, vaan edellyttää vastaamista nykyaikaista naiseutta ja palkkatyökansalaisuutta määrittäviin odotuksiin. Kilpailu- ja suorituskeskeisten arvojen yhteiskunnassa kotona lapsiaan hoitavat äidit kokevat helposti yhteiskunnallisen arvostuksen puutetta. Viime vuosina määrälläinen kotiäitiys on Suomessa lisääntynyt, mutta kotiäitiyteen sitoutuessaan naiset jäävät ikään kuin arvostetun valtakulttuurin ulkopuolelle. Kotona lapsiaan hoitava äiti ei täytä aktiivisen naiskansalaisuuden ehtoja. Ansiotyössä käyvää pienen lapsen äitiä taas syytetään helposti itsekkyydestä. Tämä ristiriita on yksi merkittävä läh-

de nykyajan äitien riittämättömyyden tunteille. Keskeinen osa riittävää äitiyttä on tunne siitä, että on arvostettu ja hyväksytty ajankohtaisen kulttuurinsa mukaan elävänä naisena.

Julkista keskustelua ansiotyöäitiydestä ja kotiäitiydestä leimaa lisäksi yksilöllisen valinnan vapauden retoriikka, vaikka todellisia mahdollisuuksia valita ei olisikaan. Suomessa kotiäitiys on vahva sekä kiintymyssuhdeteoreettisen tiedon että perhepolitiikan mukainen ideaali alle kolmivuotiaiden lasten äideille. Toisaalta työelämän nykyiset rakenteet ja vaatimukset, päivähoidon niukat resurssit sekä kotihoidontuen alhainen taso pakottavat työmarkkinoille äitejä, jotka haluaisivat hoitaa pienet lapsensa kotona. Kotiäitiyden valitseminen on usein pienituloisuuden, joskus jopa köyhyyden valitsemista ja voi lisäksi vaikeuttaa paluuta työmarkkinoille. (Niemi 2006.)

Kulttuuristen odotusten tuottamat riittämättömyyden tunteet voivat johtaa siihen, että äidit tavoittelevat mahdollisimman moniin odotuksiin vastaavaa äitiyttä yhä kiihkeämmin. Sharon Hays (1996) näkee pohjoisamerikkalaisen äitiyden muuttuneen kunnianhimoiseksi toiminnaksi, jota leimaavat työelämän vaateet rationaalisuudesta, tehokkuudesta ja kilpailusta. Äidit saattavat kilpailla keskenään siitä, kuka imettää pisimpään, tarjoaa lapselleen parhaat virikkeet tai saa lapselleen parhaan mahdollisen hoitopaikan ja koulun, kenen lapsi on älykkäin, sosiaalisin tai lahjakkain millä tahansa kriteerillä mitattuna. Tällainen täydellisen äitiyden tavoittelu on leimallista nimenomaan hyvin toimeentulleille äideille. Samalla äitiys on vahvasti äitien keskinäisen vertailun, kilpailun ja kateuden näyttämö.

Myös suomalaiset äitejä kohtaavat asiantuntijat ovat ryhtyneet puhumaan ilmiöstä, jota kutsutaan äitiyden suorittamiseksi tai yltiöäitiydeksi. Näillä käsitteillä viitataan äitiyteen, jossa pyritään täydellisyyteen ja suoritetaan vanhemmuutta oman jaksamisen kustannuksella. Yltiöäitiydestä on tullut yksi perheterapeuttien tunnistama ny-

kyäitiyttä koskeva huolenaihe. Äidit asettavat itselleen epärealistisia tavoitteita, joiden saavuttamattomuus tuottaa pettymyksen, turhautumisen ja riittämättömyyden tunteita sekä itsesyytöksiä. Täydellisen äitiyden tavoittelun käänköpuolena on usein äidin emotionaalinen ja fyysinen uupuminen. (Cacciatore ja Janhunen 2008.)

Väsymys ja masennus

Yhteiskunnalliset ja kulttuuriset odotukset siitä, millainen äidin pitäisi olla, ovat keskeinen osa väsymyksen ja masennuksen lähteitä. Varsinaisesta synnytyksen jälkeisestä masennuksesta kärsii arviolta vuosittain noin 10–15 % äideistä. Synnytyksen jälkeisen masennuksen taustalla on usein äidin kokemus siitä, ettei hän täytä odotuksia hyvästä, lastaan rakastavasta, onnellisesta ja jaksavasta äidistä. (Esim. Sarkkinen 2003.)

Henkinen väsymys, kyllästyminen lasten hoitoon tai lasta kohtaan tunnetut negatiiviset tunteet ovat äitiyden tabuja. Niiden murtaminen on äärimmäisen tärkeää. Silloin kun äidin negatiiviset tunteet ja niiden ilmaiseminen eivät ole kulttuurissa sallittuja, äidit voivat kokea ylitse pääsemättömiä häpeän ja syyllisyyden tunteita. Ne voivat johtaa paitsi masennukseen myös siihen, että äiti säilöo kielteiset tunteensa ja lopulta vahingoittaa lasta emotionaalisesti tai fyysisesti (Parker 1997). Toisin sanoen se, että äiti vahingoittaa lastaan, ei ole vain yksilöön kiinnittyvä ongelma, vaan johtuu osittain myös ympäristön kyvyttömyydestä tunnistaa ja helpottaa äidin kokemaa hätää ja painetta.

Nykyisessä kulttuurissamme väsymystä saataan pitää jopa niin itsestään selvästi äitiyteen kuuluvana ilmiönä, ettei äitien avuntarpeita riittävästi tunnisteta tai niitä vähätellään. Väsymyksestä on tullut eräänlainen aikamme äitiyden kulttuurinen tulkki. Viime vuosina sekä mediassa, tutkimuksessa että kaunokirjallisuudessa on pohdittu runsaasti kysymystä siitä,

miksi nykyäidit uupuvat. Vuonna 1996 julkaistu Eeva Jokisen tutkimus avasi tietä väsyneestä ja heikosta äidistä puhumiselle. 2000-luvun taitteessa monet julkisudesta tutut naiset alkoivat tuoda avoimesti esille omakohtaisia kokemuksia äitiyden kielteisistä puolista ja tunteista mediajulkisuudessa sekä kaunokirjallisuudessa. Nykyään väsymyksestä puhuminen on hyvin yleistä: kaikilla äideillä on lupa olla väsynyt. Ehkä ajattelempa, että kaikkien äitien kuuluukin olla vähän väsyneitä. Äidin väsymykseen voidaan nykykulttuurissa suhtautua myös huumorilla, mikä näkyy esimerkiksi katukuvassa t-paitoina, joihin on painettu teksti "äiti on vähän väsynyt."

On tavallista, etteivät äidit hae väsymykseensä saati masennukseensa apua, sillä sen vastaanottaminen merkitsee luopumista kulttuuriin käsityksiimme juurtuneesta vahvan ja pystyvän äidin kuvasta (Katvala 2001). Toisaalta apua, joka ei leimaisi äitiä riittämättömäksi, on nykyään yhä vaikeampi saada. Sen lisäksi, että yhä useamman äidin sosiaaliset tukiverkostot ovat hauraat, on äideillä enää hyvin vähän mahdollisuuksia saada arkeensa konkreettista apua kunnallisen kotipalvelun kautta. Kun kunnallisia lapsiperhetyöntekijöitä oli vielä 1980-luvulla 60 000, oli heitä 2000-luvulle tultaessa enää alle 13 000. Lapsiperheiden kotipalvelua on monissa kunnissa tullut korvaamaan perhetyö, joka profiloituu usein keskustelutueksi ja sijoittuu hallinnollisesti lastensuojelun yhteyteen. (Heino 2008.) Nykyään avunsaaminen edellyttää usein lastensuojelun asiakkuutta. On ristiriitaista, että normaalipalveluna tarjotun tuen vähäisyys voi äidin uupumisen kautta lisätä lastensuojelullisia ongelmia. Samaan aikaan kun lapsiperheiden kotipalvelua on karsittu, ovat lasten huostaanotot kasvaneet rajusti.

Rentoa äitiyttä vai lapsen laiminlyöntiä?

Tutkimuksessani tarkastelen rinnakkain lastensuojelussa toimivien perhetyön ammattilaisten

ja suomalaisten naisten- ja perhelehtien äitiyttä koskevaa keskustelua. Näissä keskusteluissa asettuvat rinnakkain varakkaiden ja keskiluokkaisten mediaan päässeiden naisten äitiys sekä lastensuojelukontekstissa tyypillisesti kohdattava vähävaraisten ja vähän koulutettujen naisten äitiys. Tutkimusasetelma on metodologinen valinta, joka pakottaa tarkastelemaan kriittisesti äitiyttä koskevia kulttuurisia ja ammatillisia itsensäselvyyksiä. Tutkimuksessani molemmat aineistot kertovat äitiyden kulttuuristen ja ammatillisten odotusten rikkomisesta, mutta toisessa kontekstissa ne ovat esillä nykyaikaisen äitiyden mallina ja toisessa riittämättömänä äitiytenä. Mediakeskustelun ja ammattilaisten keskustelujen tarkasteleminen rinnakkain herättää monia kysymyksiä ja avaa uudenlaisen näkökulman äitiyden ammatilliseen arviointiin. Ammattilaisten ja median keskustelujen erilaisuus antaa esimerkiksi aiheen kysyä, missä kulkee raja mediassa esillä olevan rennon äitiyden ja ammattilaisten tunnistaman lapsen laiminlyömisessä välillä. Tai mitä eroa on median esittämän tehokkaan superäitiyden ja ammattilaisten tunnistaman ylihuolehtivan äitiyden välillä?

Yksi mediassa luotu tyypillinen äitikuva on eräänlainen superäiti, joka on pystyvä, aikaansaava ja ahkera. Superäiti pyrkii vastaamaan yhtä aikaa moniin erilaisiin, jopa itse epärealistisiin pitämiinsä odotuksiin. Superäiti ohjaa ja aikatauluttaa äitiyden järjestelmälliseksi kokonaisuudeksi ja toteuttaa äitiyttä ikään kuin ammattia.

Toista mediakeskusteluissa esillä olevaa äitiyden mallia voisi kutsua rennoksi äitiydeksi. Rento äitiys on eräänlainen vastakuva kaikkensa lapsen ja perheen edessä uhraavalle äidille. Julkisudesta tutut naiset ovat esimerkiksi verranneet kotiäitiyttä "aivokuolleeseen toimintaan" ja tunnustautuneet rohkeasti "pahisäideiksi", jotka pitävät kiinni omasta ajastaan ja tarpeistaan. Tämä voidaan korvata lapselle laatuajalla tai uusilla leluilla.

Niin rennon äidin kuin superäidinkin valintojen lähtökohtana voivat lapsen tarpeiden sijasta olla äidin omat tarpeet ja toiveet, jolloin lapsen tarpeisiin vastaaminen voi olla mekaanista tai puutteellista. Mediakeskustelut luovat odotuksia äidin ja lapsen erillisyydestä, äidin omasta ajasta sekä omien tarpeiden ja toiveiden toteuttamisesta eli asioista, joista lastensuojelussa toimivat ammattilaiset ovat tyypillisesti huolissaan. Toisaalta mediakeskustelut avaavat näkyville sellaisia äitiyden ulottuvuuksia, joihin lastensuojelutyössä kiinnitetään huomiota liian vähän.

Lastensuojelussa toimivien ammattilaisten haasteena on tukea äitiyttä ja suojella lasta, vaikka äidin ja lapsen tarpeet olisivat keskenään ristiriidassa. Perhetyön ote on näennäisesti sukupuolineutraali ja perhetyötä tehdään enimmäkseen äitien kanssa. Asiakkaana olevia äitejä tarkastellaan äitiyden ja perheodotusten kautta mutta ei välttämättä naisina, joiden muut elämänalueet ja suhteet ovat riittävän äitiyden toteuttamisen kannalta merkittäviä. Lapsen edun toteuttamista valvovat perhetyön ammattilaiset eivät juuri pohdi äidin naisena kohtaamien tarpeiden ja ristiriitojen vaikutusta äitiyteen. Lastensuojelua koskevassa tutkimuksessa on tuotu esille, että vanhempien tukemisen seurauksena voi olla se, että lapsen tuen tarpeet ohitetaan (Hurtig 2003). Oman tutkimukseni perusteella kysyn, ohitetaanko työssä kuitenkin myös äitien tarpeet, joiden toteutumattomuus voi olla ensisijainen este riittävän äitiyden toteutumiselle

Oman vapaa-ajan tarve, haluttomuus ja jaksamattomuus hoitaa lasta sekä toiveet konkreettisesta koti- ja lastenhoitoavusta ovat tyypillisiä perhetyön ammattilaisten kuvaamia äitien avuntarpeita. Nämä tarpeet herättävät ammattilaisissa huolta ja ovat vaikeasti kohdattavia lastensuojelutyön kontekstissa. Ammattilaisten äitiyttä koskevissa odotuksissa keskeisiä hyvän äitiyden edellytyksiä ovat kodin ja kiintymyssuhteen luominen sekä lapsen ensisijaiseksi asettaminen. Miten voidaan tukea äidin oman ajan tarvetta

silloin kun näyttää, että lapsi jää vaille riittävää hoitoa ja turvaa? Voidaanko väsynyt äiti vapauttaa arjen askareista ja lasten hoidosta, joiden pohjalta hänen riittävyytään arvioidaan?

Lastensuojelun ammattilaiset kohtaavat päivittäin äitien hätää, mutta se, miten ja millaisina äitien tarpeet tunnustetaan, ei ole itsestään selvää. Ammattilaisten tavoitteena on etsiä riittävän hyvää äitiyttä, mutta riittävän hyvä äitiys voi olla yhtä epämääräinen käsite kuin lapsen etu. Median keskusteluja vasten voidaan pohtia esimerkiksi sitä, ovatko kulttuuriset hyvän äitiyden normit erilaisia riippuen vaikkapa äidin sosiaalisesta ja yhteiskunnallisesta asemasta. Ovatko ammattilaisten asiakkailleen asettamat riittävän äitiyden odotukset kohtuuttoman tiukat? Tai onko mahdollista, että riittävän äitiyden käsite venyy sitä mukaa, mitä heikoimmiksi äidin kyvyt osoittautuvat? Näihin kysymyksiin vastaaminen edellyttää lastensuojelutyössä perusteellista keskustelua, riittävän äitiyden käsitteen kriittistä auki purkamista ja sen selvittämistä, millaiset hyvän ja riittämättömän äidin kuvat ohjaavat ja vaikuttavat ammattilaisten toimenpiteisiin tai niiden välttämiseen. (Vrt. Törrönen 1998, 20.)

Ongelmien ja onnistumisten yksilöllistyminen

Tutkimieni median ja ammattilaisten keskustelujen yhteisenä nimittäjänä on äitiyden yksilökeskeinen tarkastelu, jossa sekä äitiyden onni että ongelmat riippuvat yksilöllisistä ominaisuuksista. Mediakeskusteluissa äitydessä onnistuminen on henkilökohtaisten valintojen tulos. Mediassa myös monet äitiyteen liittyvät moraaliset kysymykset ovat esillä henkilökohtaisina arvovalintoina.

Ammattilaisten keskusteluissa äitiyden ongelmatilanteita tulkitaan ja ratkotaan keskittyen äidin yksilöllisiin piirteisiin, samalla kun äitiyttä vaikeuttavat sosiaaliset ja rakenteelliset tekijät

jäävät vähemmälle huomiolle. Perhetyö tarjoaa äitiyden ongelmatilanteisiin etupäässä terapeutisluontoista keskustelu- ja vuorovaikutusapua, vaikka äitien omana toiveena on konkreettinen apu arkeen. Yksilökeskeisyyttä korostavat arvot saattavat ohjata ongelmien psykologisoimiseen.

Nykyisessä kulttuurissa äitiyden toteuttaminen hyväksyttävästi edellyttää eri suuntiin kutsuvien odotusten välissä tasapainoilua. Erityisesti tasapainoilua edellyttävä ristiriita asettuu lapsen tarpeiden näkökulmasta hyvänä pidetyn äitiyden ja nykyihanteiden mukaisen naiseuden väliin. Yhtenä lastensuojelutyön tärkeänä tavoitteena tulisi pitää sitä, että äitejä tuetaan refleksiiviseen ja emansipoituvaan äitiyteen suhteessa kulttuurisiin odotuksiin, jotka voivat olla äitiyttä haavoittavia. Hyvää äitiyttä koskevia, monesti implisiittisesti vaikuttavia käsityksiä tulee pystyä purkamaan ja sanoittamaan siksi, etteivät ne muodostu esteiksi aidolle, äidin kokemuksen tavoittavalle vuorovaikutussuhteelle.

Lastensuojelutyössä sukupuolineutraali ja yksilökeskeinen tarkastelutapa voivat johtaa lastensuojelutyön käytäntöihin, jotka ovat äitien kannalta epäoikeudenmukaisia ja heitä tarpeettomasti syyllistäviä. Tutkimukseni tuo esille tarpeen kehittää lastensuojelutyöhön perhetyön rinnalle naisten lähtökohdista kehitettyä ja naisten tarpeet paremmin huomioivaa työskentelytapaa. Lisäksi äitiyden ammatillinen tukeminen edellyttää herkistymistä ajassa liikkuville äitiyden ja naiseuden odotuksille.

Lopuksi

Äitiys ja sitä koskevat odotukset rakentuvat aina myös suhteessa isyyteen ja sukupuolten välisiin valtasuhteisiin. Yhtenä feministisen kritiikin kohteena on ollut se, että ihmisyyden ja kansalaisuuden mittana ja normina on mies. Vanhemmuudessa sukupuolten välinen valtasuhde rakentuu kuitenkin niin, että äitiys on normi, johon isyyttä

verrataan (Lupton & Barclay 1997). Vaikka isät ottavat nykyään yhä enemmän vastuuta lapsistaan, muuttuvat kulttuuriset käsityksemme hitaasti. Hyvää isyyttä ajatellaan pitkälti yksittäisinä tekoina. Isää, joka hakee lapsensa tarhasta kello viiteen mennessä, laittaa lapsilleen ruokaa tai pesee pyykit, pidetään tyypillisesti hyvänä isänä. Hyvään äitiyteen kohdistuvat odotukset ovat huomattavasti kokonaisvaltaisempia, moraalisesti ja yhteiskunnallisesti velvoittavia, mutta itsestään selvinä pitkälti näkymättömiä.

Sukupuolinäkökulmasta tarkasteltuna myös oma tutkimusaineistoni kertoo siitä, että äitiydessä ja isyydessä epäonnistuminen eivät johda lastensuojelun perhetyössä samanlaisiin toimenpiteisiin. Lapsen kannalta isän ja äidin vanhemmuus ovat yhtä tärkeitä ja samanarvoisia. Näin tulisi olla myös ammatillisissa ja kulttuurisissa odotuksissamme. Se helpottaisi vanhemmuuden jakamista ja kaiketi lisäisi myös äitiyden yhteiskunnallista arvostusta.

Viite

¹ Perustuu Lectio praecursoriaan Turun yliopiston yhteiskuntatieteellisessä tiedekunnassa 8.11.2008.

Kirjallisuus

Beck-Gernsheim, Elisabeth (1996) *Everything for the Child – for Better or Worse?* Teoksessa Ulla Bjömberg (toim.) *European parents in the 1990s. Contradictions and comparisons.* New Brunswick: Transaction Publishers, 59 – 82.

Berg, Kristiina (2008) *Äitiys kulttuurisina odotuksina.* Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 48 /2008. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos.

Cacciatore, Raisa ja Janhunen, Kristiina (2008) *Täydelliset äidit – 11 myyttiä.* Teoksessa Kristiina Janhunen ja Minna Oulasmaa (toim.) *Äidin kielletyt tunteet.* Helsinki: Väestöliitto, 12 – 27.

Elvin-Novak, Ylva ja Thomsson, Helene (2001) *Motherhood as Idea and Practice: A Discursive Understanding of Employed Mothers in Sweden*. *Gender and Society* 15 (3), 407 – 428.

Granfelt, Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: SKS.

Hays, Sharon (1996) *The Cultural Contradictions of Motherhood*. New Haven and London: Yale University Press.

Heino, Tarja (2008) *Lastensuojelun avohuolto ja perhetyö: kehitys, nykytila, haasteet ja kehittämisehdotukset*. Selvitys lastensuojelun kehittämissuunnitelmalle. Työpapereita 9 / 2008. Helsinki: Stakes.

Hurtig, Johanna (2003) *Lasta suojelemissa. Etnografia lapsen paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä*. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino.

Jokinen, Eeva (1996) *Väsynyt äiti. Äitiyden omaelämäkerrallisia esityksiä*. Helsinki: Gaudeamus.

Katvala, Satu (2001) *Missä äiti on? Äitejä ja äitiyden uskomuksia sukupolvien saatossa*. *Jyväskylä studies in education, psychology and social research* 186. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopistopaino.

Lupton, Deborah & Barclay, Leslie (1997) *Constructing Fatherhood. Discourses and Experiences*. London: Sage.

Niemi, Riikka (2006) *Kuka pelkää kotiäitiä? Teoksessa Tuula Helne ja Markku Laatu (toim.) Vääräyskirja*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 173 – 183.

Parker, Rozsika (1997) *The production and purposes of maternal ambivalence*. Teoksessa Wendy Hollway ja Brid Featherstone (toim.) *Mothering and ambivalence*. London: Routledge, 17 – 36.

Sarkkinen, Mirja (2003) *Masentunut äiti – tyydyttävän äitiydenkokemuksen ulkopuolella*. Teoksessa Pirkko Niemelä, Pirkko Siltala ja Tuula Tamminen (toim.) *Äidin ja vauvan varhainen vuorovaikutus*. Juva: WSOY, 283 – 305.

Törrönen, Hannele (1998) *Ehjänä perille. Kokeimuksia lastensuojelutyön vauvatyön kehittämisestä*. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 18. Helsinki: Nykypaino Oy.

Väyrynen, Sanna (2006) *"Multa on viety se kaikista tärkein"* Äitiys ja leimattu identiteetti huumekeuhkoissa. Teoksessa Ritva Nätkin (toim.) *Pullo, pillerit ja perhe. Vanhemmuus ja päihdeongelmat*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 81 – 106.

